

RIMANTAS KMITA

Jono Juškaičio lyrikos vieta poezijos modernėjime sovietmečiu

Anotacija: Straipsnyje teigiama, kad poeto Jono Juškaičio pozicija, ginanti klasikinės estetinės ir bendražmogiškas etines vertybes turėjo įtakos lietuvių poezijos modernėjimui, jos sąmoningumo ir autonomiškumo stiprėjimui. Jo kūryba ardė socrealizmo kanoną meditacine, filosofine, religine problemika, antimaterialistiška pasaulio samprata, krikščionišku angažuotumu, aukštojo modernizmo, akmeizmo, postsimbolinės estetikos principų įtvirtinimu. Sovietmečiu Juškaičio poezija kritikuota dėl „estetinio pertekliaus“, tradicinių lyrikos ypatybių (susimastymo, melancholijos, vienatvės, liūdesio), tikroviškų formų transformavimo ir kt. Klasika besiremianti kūryba sovietmečiu atliko avangardo funkciją, nes kūrė alternatyvas, kurios priešinosi vyravusiai kultūros tvarkai.

Raktažodžiai: poezijos modernėjimas, poezijos recepcija, sovietmečio literatūra, lietuvių lyrika, Jonas Juškaitis.

Jonas Juškaitis nuo pat debiuto poezijoje užima tarsi atokią vietą nuo kultūrinių, politinių procesų (tik Sąjūdžio metais buvo labiau įsitraukęs į visuomeninę veiklą), tiek savo poezija, tiek laikysena pabrėžia atskirumą. Po studijų ir darbo Vilniuje ilgam grįžo gyventi į kaimą, jo kūryba vertinta daugiausia kolegų, to paties literatūrinio lauko atstovų. Išsilavinimu Juškaitis jautėsi esąs Nepriklausomos Lietuvos augintinis; savo pasaulėžiūra, religiniu angažuotumu buvo svetimas daugumai lietuvių poetų, kartai, kuriai jį priskyrė literatūros istorikai; savo poetika buvo nuošaliau avangardinių procesų, tačiau jo lyrika užima svarbią vietą poezijos atsinaujinime, modernėjime, laisvėjime. Modernieji poetai įtraukė Juškaitį į savo kartą, apie jį rašė Sigitas Geda, Tomas Venclova minėjo garsiojoje kalboje Rašytojų sąjungoje, Judita Vaičiūnaitė neslėpė jo eilėraščio poveikio („Daugelį eilėraščių [...] moku atmintinai, – tai jie paliko ilgą ir šviesų

pėdsaką mano pačios rašyme“¹). Jo atskirumą, viešumos vengimą pabrėžia ir kritikai². Tokia distancija, laikysenos santūrumas, kurio svarba buvo suvokta sąmoningai („Protestuok nepritarimu, laikysena“³), nemažai padėjo ir sovietmečio žaidimuose su cenzūra. Anot paties poeto, cenzoriai praleido jo eiles ne tik dėl to, kad „nesupranta, ką praleidžia“, bet ir „dėl santūrios mano laikysenos“⁴.

Kiekviena, taip pat ir atsiskyrėlio pozicija, dalyvauja literatūros, kultūros procesuose nepriklausomai nuo kūrėjo norų, viešų pareiškimų, atsiribojimų. Literatūros mokslininkams tebėra „Sunku apibrėžti Jono Juškaičio vietą lietuvių literatūroje“⁵, o aktualumas permąstyti sovietmečio literatūros istorijos, modernizmo ir socialistinio realizmo santykį auga greičiau, negu pasirodo nauji šios srities darbai. Kęstučio Nastopkos, Vytauto Kubiliaus, Viktorijos Daujotytės, Marijaus Šidlausko ir kitų mokslininkų recenzijose, straipsniuose, studijose šie klausimai nagrinėjami, tačiau dar trūksta išsamių, bendrus procesus apžvelgiančių, modeliuojančių tyrinėjimų. Šio straipsnio tikslas – pabandyti nužymėti Juškaičio lyrikos vietą lietuvių poezijos modernėjime bei laisvėjime, apibūdinti jo kultūrinę laikyseną to meto kontekste, išryškinti pagrindinius estetikos principus, konfliktus su privaloma socialistinio realizmo estetika bei recepciją tai estetikai ištikimų kritikų tekstuose.

Juškaičio poetika susiformavo anksti ir mažai tekito. Nors vieną eilėrašį poetas gali perrašyti, tikslinti, taisyti, perkurti daugelį kartų, neretai beveik neatpažįstamai, esminiai poetikos branduoliai išryškėjo jau pirmame rinkinyje, antrajame tik išsigrynino. Todėl straipsnyje daugiausia analizuojamas vienas eilėraščių

1 Judita Vaičiūnaitė, „...pro lašų perlus“, in: *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 98.

2 „J. Juškaitis, ne viešumos poetas.“ (Viktorija Daujotytė, *Lyrikos būtis*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 302.) „Nepprisimenu, kad Jonas Juškaitis būtų skaitęs savo eilėraščius literatūros vakare. Ar nebus jis vienintelis mūsų poetas, negirdėjęs aplodismentų, dėl kurių kiti taip įnirtingai plėšosi? J. Juškaičiui, regis, visai nerūpi, patiks kam jo poezija ar nepatiks, susilauks pripažinimo ar bus nutylėta. Jis neišmoko estradinių gestų, kurie išvestų eilėrašį į masines auditorijas.“ (Vytautas Kubilius, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 392.) „J. Juškaičio vienatvė specifinė ir šia prasme; ji labiau negu bet kurio kito poeto nuspalvinta socialumo ilgesio ir visuomeniškumo aspektų atmetimo; psichologiniai vienišumo motyvai čia pat virsta santykių su visuomene motyvais, tiksliau, tų motyvų negatyvais.“ (Valdemaras Kukulas, *Didžiadvasių žodžių eros pabaiga*, Vilnius: Homo liber, 2004, p. 106.)

3 Jonas Juškaitis, *Lyra ant gluosnio*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 35.

4 *Ibid.*, p. 119.

5 Aušra Tamaliūnaitė, „Europinė kultūra ir lietuviškieji archetipai: J. Juškaičio mintijimai“, *Darbai ir dienos*, t. 29, 2002, p. 175.

rinkinys *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*. Ši knyga, išėjusi 1972 m., pateko į kritikos ugnį kartu su kitomis svarbiomis, savotišką lūžį ženklusiomis Gedos, Venclovos knygomis. Tuo pačiu metu pasirodė ir jo principinis straipsnis „Opiausia – poezijos vertė“. Taigi tai yra laikas, kai aiškiausiai formuluotos estetiškos ir etinės nuostatos, stipriausiai jausta įtampa su socialistinio realizmo dogmomis.

Juškaitis kartu su Venclova, Vaičiūnaite, Vladu Šimkumi galėtų būti matomi kaip nuosaikūs modernėjimo atstovai lietuvių poezijoje. Tai ne avangardiškojo, o klasikinio modernizmo linkmės poetai, jungę klasikos palikimą ir moderniojo žmogaus moralines bei estetines patirtis. Naujojo klasicizmo variantai sovietmečiu nebuvo toks šokiruojantis kultūrinis fenomenas kaip Gedos ar Vytauto Bložės kūryba, tačiau jie irgi kūrė alternatyvą beveidžiam sovietiniam diskursui, taip pat sulaukdavo kritikos. Jų eilėraščių modelis, neįsileidęs ideologijos, buvo kritikuojamas dėl pernelyg didelio atotrūkio nuo „tikrovės“ ir „šiuolaikinio gyvenimo“. Kad ir laikydami nuošaliau nuo avangardinio modernizmo, šie poetai sąmoningai siekė modernizuoti poeziją, savo programas formulavo pasisakymuose, straipsniuose ir stengėsi įgyvendinti kūryboje kaip pasipriešinimą jėgai.

Nei Juškaitis, nei Venclova, Vaičiūnaitė ar Šimkus neturi tos energijos, su kuria avangardo menininkai griaua kanonus, nepasiduoda tradicijos inercijai. Juškaičio principas klasikinis – dirbti savo darbą, kurti savo pasaulį tikint, kad einama teisingu keliu, o laikas pats sunaikins ką reikia, sustatys į vietas („Nėgriauju niekam: žemę – molio krūvą / Imu – laiką už dulkių šių – statau“⁶). Tačiau jo kūrybos samprata neatsiejama nuo vidinio pasipriešinimo netikrumui: „Kūryba yra dvasingas pasipriešinimas brutaliai gyvenimo chaosui, mirčiai, vertės atsiradimas iš tamsos, savęs įprasminimas, ir autentiškas turbūt kas nuoširdu, o nuoširdu turbūt to, kas estetiškai išreikšta, nemeluotumas.“⁷ Juškaičio straipsnis „Opiausia – poezijos vertė“ aiškiai parodo poeto opozicinę laikyseną, į modernizmo estetiką orientuotą mąstyseną, pirmenybę teikiančią intelektui, sudėtingumui, formai, individualumui, tikrovės transformavimui (o ne atspindėjimui), originalumui (kuriančiam prielaidas lyrikos vertei), pabrėžiančią komplikuotus kūrėjo ir skaitytojo santykius, dėl neišvengiamo subjektyvumo tarp jų atsirandantį disonansą.

6 Jonas Juškaitis, *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 100, toliau cituojant iš šio rinkinio skliaustuose nurodoma santrumpa MŽAL ir puslapis.

7 Idem, *Lyra ant gluosnio*, p. 32.

Turbūt laikas ir mūsų poezijoje tikėtis XX a. sudėtingos dvasios, aukšto intelekto, komplikotos natūros, niuansuoto daugiaprasmiško mąstymo ir kalbos organizavimo, įvairesnio santykiavimo su pasauliu, o ir paprastų tekstų vertingesnio skaidrumo, laikas ne tik pratinti šiuolaikiškai klausytis poezijos, bet ir aukšta kultūra siekti idėjos ir pavidalo sintezės, moderniosios lyrikos poetikos subtilių, visų elementų darnos, daugiau drąsos ir iniciatyvos, išradingesnės eilėraščio formos. Tokiame lygyje tradiciniai dalykai galėtų duoti visuotinės reikšmės intelektinę naujieną, kad ir tas pats kaimas, jei jis būtų ne sentimentai, o neišvengiamybė, tyrinėjant žmogų neatsietai nuo mūsų senovinės pasaulėjautos, tautos likimo, šimtmečio vidurį sudrebinusių kataklizmų, nuo XX a. filosofijos, mokslo ir estetikos idėjų, dabarties aktualijų.⁸

Modernaus meno subtilybės, formos įvairovė, daugiaprasmiškas mąstymas, platus humanitarinis kontekstas – tai dalykai, su kuriais kovojo oficiozinė kritika ir kuriuos ribojo geležinė uždanga. Poetas kalba apie būtinybę autentiškai ir sąžiningai permąstyti XX a. modernaus žmogaus patirtis ir modernias literatūros formas bei siekti sintezės tarp šios tradicijos ir individualios patirties, ieškoti naujų, alternatyvių formų. Tokių kūrybinių nuostatų neįmanoma suderinti su socrealizmo kanonu. Juškaičio principingumas, aiškus savo pozicijos deklaravimas ir gynimas, pasiruošimas paaukoti viską, bet jos neišduoti yra nemažiau svarbus nei avangardo poetų įtvirtinta polifoninė poezija, teikusi galimybių lankstesnėms, įvairesnėms interpretacijoms, palengvinusi kritikai „rasti“ sąsają su socialistinio realizmo reikalavimais, moderniu gyvenimu ir šiuolaikiniu „tarybiniu“ žmogumi.

Rimvydas Šilbajoris, avangardą sovietinėje Lietuvoje suvokęs kaip alternatyvų kalbėjimą, kaip socrealizmo kanonų nepaisymą, Juškaitį vadina ir avangardiniu poetu:

Jonas Juškaitis avangardiškai ne tiek savo idėjomis, kaip tokiomis, kiek intensyvia ir subtilia, iš pirmo žvilgsnio visai į save dėmesio nekreipiančia poetinės kalbos deformacija, dėl kurios mintį ir prasmę įgyja labai asmeniška autoriaus poetinių išgyvenimų kokybė, tarytum tai būtų savitas, tik jam vienam egzistuojantis pasaulis.⁹

8 *Ibid.*, p. 33.

9 Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 527.

Šitoks avangardiškumo, arba tiesiog kitoniškumo, apibūdinimas Juškaičiui, ko gero, tinka labiausiai iš visų XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje modernėjimo procese dalyvaujančių poetų. Tai savotiška tradicijos ir modernizmo, avangardo jungtis.

Ieškant Juškaičio poetikos sąsajų su konkrečiomis modernizmo srovėmis, reikšmingas būtų rusų poezijos sidabro amžius, konkrečiau – akmeizmas. Naujas, modernus, tačiau į klasikinę formos organizuotumą linkęs poetinis kalbėjimas, „įcentrinė“ forma bei tirštas kultūros kontekstas (pasaulinės kultūros ilgesys, anot Osipo Mandelštamo) leido atsiriboti nuo išpažintinio eilėraščio modelio. Mandelštamo bandymas pagrįsti poetiką architektūros principais (pirmasis rinkinys vadinas *Камень /Актю/*) labai svarbus ir Juškaičiui, kuris tvarką meno kūrinyje, chaoso suvaldymą laikė vienu iš pagrindinių geros poezijos kriterijų. Kai kurie straipsnio „Opiausia – poezija vertė“ pasažai primena akmeizmo programų parafrazes:

Stebina dar meniškai neorganizuotų daiktų antplūdis, lyg poezija būtų akmenų krūva, o ne katedra, pastatyta iš tų akmenų sudėtingu psichiniu aktu. [...] Poezijoje aktualus netikro, turistų akimis pamatyto santykiavimo su žeme, su gamta, su darbu pavojus. Nudailinti daugiažodžiai arba verlibrų vardu plūstą nedrausmingi improvizavimai vienodai veda į formos pakrikimą. Jau turėtų parūpti, ką nauja duoda atskiras eilėraštis, jo vertė, jo vieta knygoje, o knygos – tarp knygų.¹⁰

Mandelštamo eilėraštyje „Notre Dame“ gotikinė Paryžiaus katedra tapo akmeistinės organinės poetikos (*органическая поэтика*) programos simboliu, kuris, Annette Werberger nuomone, buvo perspėjimas žmogaus orumą žeminančių Stalino statybų fone¹¹. Ryšys su architektūra, skulptūra, tapyba svarbus ir kito Juškaičio autoriteto – Rilke's – poezijoje. Pastarasis, beje, taip pat parašė eilėraštį „Die Kathedrale“, o Rita Tūtlytė katedros motyvą apskritai vadina rilkišku¹². Juškaičiui svarbus ir akmeistų programai priklausęs dėmesys poezijos profesionalumui, amatininkystei.

10 Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 32.

11 Annette Werberger, *Postsymbolistisches Schreiben: Studien zur Poetik Akmeismus und Osip Mandel'stams*, München: Verlag Otto Sanger, 2005, p. 125–126.

12 Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 31.

Galvojant apie Juškaičio poezijos kontekstą Vakarų Europos modernizme, reikėtų minėti simbolizmo, neoromantikos, ekspresionizmo, ypač ankstyvojo, neoklasikos judėjimus. Vilius Gužauskas yra lyginęs su ekspresionizmu (Juškaičio ir Leonardo Gutausko „kūryboje atbalsį rado bendrieji ekspresyvosios lyrikos bruožai ir pagrindiniai trūkumai“¹³), o Nastopka yra pažymėjęs Juškaičio poetikos artimumą postsimbolistams:

Santykiu su realybe J. Juškaičio lyrika artima postsimbolistų Europos poezijai, pasinaudojusiai giliomis simbolistų žodžio prasmėmis ir įveikusiai alegorines abstrakcijas, išmokusiai vertinti daiktų pasaulio įvairovę. Daikto supsichologinimu, sudvasinimu ir minties posūkiais bene labiausiai jį primena R. M. Rilke's poetinį kelią – tik, žinoma, visai kitų poetinių tradicijų dirvoje.¹⁴

Juškaičio poetika linksta į simbolistų, neoromantikų kondensuotą kalbėjimą, paties žodžio sureikšminimą ir jo išlaisvinimą nuo atspindėjimo, aiškaus ženklavimo funkcijos, į vienio, absoliuto perspektyvą vis dar išlaikantį pasaulio suvokimą, ir tik kažkur giliai, sintaksės lygmenyje, galima nujausti ekspresionistų užčiuoptą pasaulio disharmoniją, drastiškų disonansų aidą. Jo versti autoriai taip pat pasiskirsto tarp klasikų Silesijaus (Angelus Silesius), Johanno Wolfgango Goethe's, Aleksandro Puškino, Michailo Lermontovo ir modernųjų Georgo Traklio, Paulio Celano, Reinerio Maria Rilke's, Federico García Lorcos, Osipo Mandelštamo, Anos Achmatovos ir kitų. Klasikos ir modernizmo, XX a. moderniojo meno ir lietuvių tradicijos jungtis Juškaičiui atrodė svarbi, ją apmastyti kvietė ir literatūros kritiką: „Kritika kiekviena proga galėtų plėsti mūsų estetinės minties horizontus XX a. poezijos patirtimi, jai turėtų rūpėti, kiek naujovės vidujai suldytos su savo tautos dvasine kultūra, su epocha.“¹⁵

Juškaičio kultūrinei laikysenai, pabrėžiančiai nepriklausomumą, atskirumą, individualumą, buvo svarbu išsaugoti savo pasaulio ribas, laisvą dvasinio gyvenimo erdvę („Toks pasaulis, kokį pats atrasi“; MŽAL 101; o viename straipsnyje teigia: „Slaptas rašytojo dvasinis gyvenimas tikriausias.“¹⁶ Palyginkim su Gedos esė pavadinimu „Slaptieji sielų suokalbiai“). Slaptas, neviešas gyvenimas yra

13 Vilius Gužauskas, *Poetinė individualumo raiška*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 126–127.

14 Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 74.

15 Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 34.

16 *Ibid.*

tikresnis už viešąjį – vien tai metė iššūkį sovietinei tvarkai, bandžiusiai kiek įmanoma apriboti žmogaus privatų gyvenimą. Įdomu, kad panašią mintį 1978 m. formulavo Daujotytė pedagoginiame leidinyje *Tarybinio žmogaus dvasinio gyvenimo atspindžiai lietuvių lyrikoje*: Medžiaga lektoriui: „Dvasinis gyvenimas (jei jis nėra kaip nors išreikštas) yra uždaras, slaptas, net atviriausias žmogus daug ką turi tik sau. Atskirais atvejais kaip asmenybės katastrofos priežastis atsiveria praraja tarp viešo gyvenimo, daugiausia reiškiamo žodžiais, ir tarp tikrų minčių.“¹⁷ Intensyvus dvasinis gyvenimas drąsiai (ypač tokiame leidinyje) supriešintas su viešuoju. Pastarasis suvokiamas kaip netikras, vadinasi, kaip spektaklis, vaidyba, kaukė. Viešasis ir privatusis, dvasinis ir fizinis gyvenimas, darbas ir laisvalaikis sovietmečiu turėjo būti suderinti ir veikti kaip vieninga sistema, siekianti tų pačių tikslų. Tačiau vertybinis akcentas Daujotytės knygoje tenka vidiniam žmogaus gyvenimui, su kuriuo arčiausiai siejasi lyrika:

Iš visų menų lyrika (su ja gali lygintis tik muzika) yra arčiausia žmogaus vidinės patirties. Bendravimas su lyriniu eilėraščiu yra tolygus intymiam pokalbiui su savimi ar su labai artimu žmogumi. To bendravimo niekas neprimena, „nepagražina“ – nei puošnios salės, nei spalvoti renginiai, nei skaištus grimas ant išvargusio aktorius veido. Mažiausiai čia žmogus apgaudinėja save ir kitus [...].¹⁸

Lyrika supriešinama su oficialiu kultūrinio gyvenimu (puošnios salės, spalvoti renginiai), su priverstiniu, varginančiu vaidinimu viešojoje scenoje. Ji suvokiama kaip vieno, atskiro žmogaus autentiškas, intymus pasaulis, kuris buvo visiškai nereikalingas sovietinei sistemai, reikalavusiai monolitinės liaudies sąmonės, vadintos vidinio ir išorinio gyvenimo harmonija. Iš čia – dar vienas motyvas rinktis lyriką, nes joje intensyviausiai ir autentiškiausiai galėjo reikštis žmogaus autonomija, alternatyvios programos. Ir Daujotytė, ir Juškaitis atskyrė, netgi supriešino vidinį ir viešą gyvenimą. Ryškus kontrastas būtų Eduardo Mieželaičio *Žmogus* – sovietinės literatūros kanoninis kūrinys, kurį skaitant visų pirma į akis krinta hiperbolizuotas žmogaus kūnas ir nepasitikėjimas žmogaus dvasia. Kūnui sovietmečiu apskritai skirtas didesnis dėmesys, jis paradoksaliai turėjo tapti naujosios metafizikos vieta. Fizikūriniai ar kariniai paradai

17 Viktorija Daujotytė, *Tarybinio žmogaus dvasinio gyvenimo atspindžiai lietuvių lyrikoje*: Medžiaga lektoriui, Vilnius: Žinija, 1978, p. 2.

18 *Ibid.*, p. 3.

buvo virtę būtinu šventinės demonstracijos elementu. Fizinė kultūra, kaip ir technika, buvo paremiantis armijos petys, per ją ėjo pasiruošimas tarnavimui armijoje¹⁹.

Slaptas, nematomas, sunkiai išreiškiamas dvasinis gyvenimas primena simbolistų programą, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir Vinco Mykolaičio-Putino vardus, aktualius tiek Juškaičiui, tiek Daujotytei. Pastarosios tyrinėjimai, skirti filosofinei lyrikai, „lyrikos būčiai“, tęsia tą klasikos liniją, kuri techniškoje ir kūniškoje sovietinėje kultūroje taip pat buvo opozicijoje. Rašydama apie pirmąją Juškaičio knygą, Daujotytė pabrėžė jo visuomeniškumą, kūrė jam savotišką priedangą: „Aiškus etinis užsiangažavimas – darbo ir bendrumo su žmonėmis pojūtis.“²⁰ Tai turėjo pagrindą – etika Juškaičiui labai svarbi, jo poezijoje esama ne tik meditacijos, bet ir socialinių, istorinių, kai kada net politinių eilėraščių. Galiausiai esama ne tik bandymų susikurti distanciją, bet ir prisitaikyti – apie šiuos poetas kalba kaip apie visą gyvenimą lydinčią kuprą. Tačiau centrinę Juškaičio poezijos branduolį vis dėlto sudaro meditaciniai, lyriniai, gamtos eilėraščiai.

Pirmoji Juškaičio knyga *Ir aušros, ir žaros* (rinkinį sudaro vos 25 eilėraščiai) pasirodė gana anksti – 1962 m. (nors buvo prašomas įteikti rankraštį dar anksčiau), dar prieš Putino rinkinį *Būties valanda* (1964), kuris taip pat į lietuvių poeziją grąžino lyrinę tradiciją, kurios orbitoje sukasi ir Juškaičio poetika (plg. Putino rinkinio pavadinimą *Tarp dviejų aušrų*). Juškaitis įsirašo į svarbiausių lietuvių lyrikos vardų trajektoriją: Maironis, Jurgis Baltrušaitis, Putinas, Salomėja Nėris, Jonas Aistis, Antanas Miškinis, Bernardas Brazdžionis. Tai meditacinė lyrika, tik Juškaičio poezijai būdinga komplikuota, ne tokia daininga eilutė. Šiai tradicijai svarbus ir Čiurlionio kontekstas. Vaičiūnaitė yra rašiusi:

Galima studijuoti M. K. Čiurlionio kūrybos atšvaitus, jo spalvas J. Juškaičio poezijoje, tą žalio – geltono, žalio – mėlyno dermę, vis ryškėjančią vėlyvesniuose jo eilėraščiuose. Čiurlionio dvasia plevena kad ir tokia skaudaus lyrizmo sklidiname skyriuje „Liūdna saulė“ (brolio atminimui) iš rinkinio *Tolimos dainos* („Dangaus rasa“;

19 Георгий Почепцов, *Семиотика*, Москва-Киев: Рефл-Бук, Ваклер, 2002, p. 349. Plačiau apie Mieželaičio *Žmogų*, kūniškumo vietą politinės religijos kūrime žr. Rimantas Kmita, „Eduardo Mieželaičio *Žmogus* kaip politinės religijos tekstas“, *Literatūra*, Nr. 49(1), 2007, p. 39–56.

20 Viktorija Daujotytė, *Lyrikos būtis*, 1987, p. 303–304.

„Klišių mokyklai“, „Šaltos gėlės ir ašaros šiltos“, „Akių šviesa“). Tai tas nacionalinis koloritas, kurio irgi nemoku nusakyti žodžiais, nors jį aiškiai jaučiu.²¹

Tačiau vėliau, Čiurlionio intertekstui poezijoje tapus mada, Juškaitis šio kūrybinio dialogo sąmoningai atsisakė.

Jeigu sovietinės kultūros tvarką suvoktume pasitelkdami Vytauto Kavolio fabriko metaforą, tai būtent meditacinė, kontempliatyvi pozicija tos tvarkos atžvilgiu sudarytų svarbiausią opoziciją. „Didžiausią grėsmę fabriko tvarkai kelia ‚neveiksmingumas‘ (tiek ‚gėrybių‘, tiek ir ekstazių gamyboje).“²² Paradoksalu, bet ne maištingas, kritikuojantis, groteskiškas avangardas, o melancholiška, liūdesio persmelkta, *vita contemplativa* kūryba radikaliausiai priešinasi sistemai, kurioje viskas sutelkta į vieno tikslo siekimą, naudingumą, funkcionalumą. Į fenomenologinį išsižiūrėjimą linkusi Juškaičio lyrika iš principo netiko fabriko tvarkai, kuriai labiau reikėjo teziškai suformuluoto pilietiškumo ir „naudingo“ visuomeniškumo:

„Filosofuojantis“ pasyvumas, kūrybos impulsų ieškojimas ne tiek praktinėje socialinėje, kiek knyginėje patirtyje iš tikrųjų rodo tam tikrą pilietiškumo jausmo susilpnėjimą kai kurių mūsų jaunesniosios kartos poetų kūryboje. Suprantant ir remiant jos teisėtą norą ateiti į literatūrą *savo* keliu, vis dėlto negalima užmiršti, kad tas kelias gali būti vaisingas, tik išsaugojant bet kuriai tikrai poezijai bendrą ir privalomą principą: „nuo žmonių – pas žmones.“²³

Filosofinė lyrika sovietmečiu buvo keblioje padėtyje. Pirmiausia dėl to, kad legali tebuvo vienintelė filosofinė marksizmo doktrina; antra – dėl to, kad pagal šią doktriną žmogus turėjo ne pasyviai kontemplanuoti pasaulį, bet jį keisti savo veikimu. Į tokią pačią situaciją buvo įstumta apskritai visa lyrika; jai pripažinta teisė būti individualiai, „eiti savo keliu“, bet kartu reikalauta eiti drauge su visais ir kalbėti legalizuotu diskursu. Filosofavimą Juozas Stepšys skeptiškai ėmė į kabutes, nekyla abejonių, kur yra riba tarp „praktinės socialinės“ ir „knyginės“ patirties bei kuri iš jų svarbesnė. Poezijai siekta primesti privalomus principus, o vidiniai dvasiniai ieškojimai, gamtos metaforika, spalvų žaismas, kristališkas

21 Judita Vaičiūnaitė, „Sugalvok man vakarą su žiburiu...“, *Pergalė*, 1983, Nr. 4, p. 100–101.

22 Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 196.

23 Juozas Stepšys, „Poezijos sąžinė“, in: *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1973, p. 220.

energijos spinduliavimas („Kai žaliavo mėnesienų toliai žiburių kristalais“, MŽAL 110) nepateko į sovietinę pilietiškumo ir aktualumo sampratą. Juškaitis nieko nedeklaruoja, niekur nekviečia, nieko tiesiogiai neformuluoja („Aš nieko nemokau – obuolius skinu iš sodo / dangaus, pats mokaus“, MŽAL 117), todėl nenuostabu, kad jo poezijoje kritika pasigedo pilietiškumo, istoriškumo, kalbėjo apie eilėraščio uždaramą. Algimantas Baltakis:

J. Juškaičio knygoje nemaža gyvenimo realiųjų, spalvingų kaimo vaizdų, netgi istorijos apraiškų, bet poetui irgi rūpi vien tik žmogaus akistata su amžinybe, su tariaimai pastoviais, nekintančiais dalykais, o tas istorinis antsluoksnis, kuris susiklostė tarybiniais metais, poetą ne itin domina. Iš paties istoriškiausio ciklo „Kraujas bėgo iš liepsnos“ keturiolikos eilučių mes tiesiog fiziškai jaučiame, kad vyksta didžiulė, šiurpi žmonijos tragedija, bet šios tragedijos dalyviai niekur aiškiau nedeterminuojami. Kokia šio kruvino karo prasmė? Kas šiame kare teisus, kas ne – apie tai išvis nekalbama. Aišku tik viena, kad teisus žmogus, ariantis žemę, ir teisios tos artimo žmogaus rankos, kurias jauti ant kaklo. Negali nesižavėti tokiu poeto humaniškumu, meile paprastam kaimo žmogui, bet ar šiuo konkrečiu atveju pakanka tokio bendražmogiško humaniškumo?²⁴

Kritikos priekaištai išsakyti tradicine socrealistine naujakalbe: nėra socialistinio, ideologiškai angažuoto humanizmo, viskas turi būti „determinuota“, jokio sąlygiškumo, nekonkretumo, neaiškumo. Tačiau Juškaičio lyrika susitelkia ties pačia žodžio, žodžių ryšių, kalbos problema, neįsileidžia kasdienybės, politikos, ideologijos (poetas neslepia katalikiško užsiangažavimo, bet poezijoje tai neviršta tiesioginiu išsakymu). Žodis jam nėra tik tarpininkas, kažką kitą nurodantis ženklas, bet turi savą vertę. Esė „Opiausia – poezijos vertė“ prasideda tokiu sakiniu: „Mūsų poezija (užsimenu lyriką, nes ji labiausiai domina), kaip kūrybinė pastanga tautoje, gyvuoja jau ne ką nors išreiškdamą, o pati būdama reikšmė, nustebimas, kuriame ieškome pažinimo.“²⁵ Taigi poezija ne išreiškia, bet reiškia pati. Martinas Heideggeris pabrėžė meno ir poetinės kalbos nepraktiškumą, o Hansas Georgas Gadameris žodžio savaimiškumą poetinėje kalboje vaizdžiai iliustravo Paulio Valéry palyginimu, pagal kurį poetinis žodis yra moneta, verta

²⁴ Algimantas Baltakis, *Poetų cechas*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 415.

²⁵ Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 31.

tiek, kiek vertas jos pačios metalas, tuo tarpu kasdienės kalbos žodžiai lygūs smulkioms monetoms (mūsų laikais – banknotams), kurios yra tai, į ką nurodo, ką simbolizuoja. Taigi poetinis žodis yra ne tik nuoroda į kažką, bet ir pats yra tai, ką vaizduoja. Tokios metaliteratūrinės problemikos esama Juškaičio eilėraštyje „Mėlyna žibutė apšvietė likimą“, kuris įtraukia modernizmo kontekstus, rodo aiškią distanciją nuo „aktualiojo“ pasaulio, tačiau kalba apie labai intensyvų ir savitą vidinį gyvenimą.

Mėlyna žibutė apšvietė likimą

Virš vandenyno gulbės kyla,
Pro žemės taką dygų
Atlėks jos trikampaiais ir tylą
Sparnais atvers kaip knygą.

Tarp veidrodžio spalvos plonyčių
Šviesų akvamarino
Danguj nubals mums iš netyčių
Virš lygumų stiklinių.

Tai jos vyniojas apie delčią
Ilgais sparnais. Ant kojų
Šalnas jos nešė. Ir kodėl čia
Jas vandens pakartojo?

Vilnis viršūnėj auksu plykstels,
Ji, mėlyna, dejuoja.
Oi žeme! Tarp žvaigždynų klyksmas
Išdildo raukšlę juodą.

Duok mėlyną žibutę pirmą:
Tegu apšvies likimą.

„Mėlyna žibutė apšvietė likimą“ – pirmasis knygos eilėraštis, davęs pavadinimą visam rinkiniui – prasideda kylančių gulbių vaizdiniu, kuris prišaukia

Mykolaičio-Putino atgarsį („Margi sakalai“) bei įsirašo į gulbės kaip poeto metaforos tradiciją, prasidedančią Orfėjaus mitu ir besitęsiančią iki moderniosios poezijos (galima minėti Charle’io Baudelaire’o „Le Cygne“, Stéphane’o Mallarmé „Le vierge, le vivace et le bel aujourd’hui“, Rilke’s „Der Schwan“, Celano „Schwangerfahrt“). Juškaičio eilėraštis irgi išlaiko ryšį tarp gulbių vaizdinio ir kalbos bei literatūros – gulbės atverčia tylą kaip knygą. Tyla patiriama per knygą, ji „skaitoma“ (Stepšio kritikuota knyginė patirtis!). Juškaičiui tylos ir kalbos, poezijos ryšys yra esminis kūrybinės įtampos laukas („Kas eilėraštyje kalba, yra panerta į didelę tylą.“²⁶). Kaip pastebėjo Nastopka, ko gero, joks kitas poetas nejaučia tiek tylos niuansų. Šiame eilėraštyje tylos ir knygos ryšys paryškina tylą kaip išminties, žinojimo šaltinį.

Eilėraštis audžiamas iš įtampos tarp dviejų priešingų pasaulių (dygus žemės takas, juodos raukšlės bei delčios švytėjimas, baltos gulbės) ir pastangos tą atotrūkį įveikti – šviesos, subtilių ir niaunsuotų („plonyčių“) spalvų (baltos gulbės, auksinė mėlynos vilnies ketera, juoda raukšlė, mėlyna žibutė) žaismo, gulbių, mėnulio, žvaigždių atšvaito vandenyje (geltona vilnies ketera). Iš dangaus nušvitusios, nubalusios gulbės, iš kitos – svetimos, nepažįstamos – erdvės atveria pasaulio paslaptis tiems, kas liko žemėje. Gulbių klyksmas ir vilnies dejonė – akustiškas dangaus bei žemės, viršaus ir apačios dialogas, sutvirtinantis vizualių atspindžių mezgamą ryšį tarp dviejų erdvių.

Eilėraštis pabrėžtinai literatūriškas ir dekoratyvus: šviesos, garsų, atspindžių žaismas, akivaizdžios priešpriešos, juvelyriški žodžiai. Didelė, ypatinga, galima sakyti, švari erdvė virš vandenyno. Tarytum statoma šventykla (tai yra pastebėjęs ir Aidas Marčėnas: „Iš garso, aidėjimo pastatoma savotiška bažnyčia, Katedra.“²⁷). Juškaitis siekia pakylėtumo: vaizdas tyras (virš vandenyno, virš lygumų stiklinių, vilnis viršūnė, tarp žvaigždynų), viskas tik iš tauriųjų medžiagų, viskas sureikšmintas (žibutė – pirmoji).

Gana abstraktūs eilėraščio vaizdiniai, simboliai kuria intensyvią dvasinę situaciją, kurioje trokštama patirti nušvitimą, pažinti kitą, paslaptinę pasaulį, absoliutą, tylą. Nubalančios gulbės turi savotišką apreiškimo, stipraus dvasinio patyrimo semantiką. Paskutinės dvi eilėraščio eilutės sujungia žemiškąją ir aukštąją plotmes – smulkus mėlynos žibutės žiedas apšviečia likimą. Pastarasis vaizdinys nėra

26 *Ibid.*, p. 65.

27 „Geraį įrūgusi poezija ir liaudies išmintis“: Aido Marčėno ir Alvydo Šlepiko pokalbis apie J. Juškaičio knygą *Pilnas vakaras nutilusios dainos*; *Literatūra ir menas*, 1995 04 01.

toks literatūriškas ar abstraktus, labiau daiktiškas, bet perėmęs semantinę krūvį iš eilėraštyje pasirodžiusių simbolių (mėlyna spalva, delčios ar žvaigždynų, gulbių ar vandens paviršiaus švytėjimas). Taip galima matyti slinktį nuo neoromantinės link modernesnės poetikos, arčiau akmeistinio ar rilkiško daiktiškumo.

Juškaičio modernizmas, ekspresionizmas neturi tamsos poliaus, tamsa čia įveikiama („klyksmas / Išdildo raukšlę juodą“) ar bent tikimasi ją įveikti. Tai galima lyginti su Gedos ekspresionizmu, kuris irgi turi mistinio, religinio ieškojimo lygmenį. Juškaičio poezijoje taip pat energingai sprogsa vaizdai, vyksta keisčiausios metamorfozės („Lydėjo paukščiai, / Kaip žuvys lėkdami ore, ir žuvys lydėjo, / Vandeniui lėkdamos lyg paukščiai“; MŽAL 105), žaidžia vaizduotė („Lyg voratinklis vaivorykšte pražysta vėl vaizduotė“, MŽAL 33). Sutampa netgi kai kurie šių kūrėjų poetiniai autoritetai: nuo senovės Rytų poezijos, per viduramžių mistikus iki Vakarų Europos ir rusų modernizmo klasikos. Juškaičio klasiškumas ir pasireiškia kaip pastanga siekti šviesaus poliaus, kaip sąmoningas, o ne pasąmoningas kūrybos principas. Būtent tamsiojo, žemojo sluoksnio vengimas akivaizdžiausiai skiria Juškaitį nuo Gedos. Peizažiniame eilėraštyje „Gražus vakaras“ kontempliuojama vakaro situacija, paskutiniai spinduliai, gamtos spalvų pustonai, jaučiama tvyranti įtampa, artėjančios nakties kuriama tragika: „Yra tiek tragikos auksinėj arfos / Ramybėj temstant prieš vizijas juodas“ (MŽAL 13). Vakaro ramybę poetas sakralizuoja (lygina su šoku katedrų mene) kaip ypatingą laiką, juo džiaugiasi prieš ateinančią nakties juodumą, kurią tarsi suskliaudžia ir vėl tikisi šviesaus ryto: „O žemės vasara, o ryte tolimas, / O tu viltie žaliais sparnais!“ (MŽAL 13). Vasaros vakaro, artėjančios nakties situacija panašiai kartojasi dar keliuose eilėraščiuose (MŽAL 16, 20, 21, 22).

Juškaičio poezijos pasaulėvokos dominantes taikliai įvardijo Kubilius: „Nusistebėjimas ir kančia – svarbiausias jo santykis su pasauliu.“²⁸ Jo eilėraščiai persunkti romantinės ilgesio bei skausmo, liūdesio, tragikos jausmo, kuris išskiria individą iš minios („Minioj vienu mūs ilgesys“; MŽAL 50), pažadina kūrybiškumą („Kančia, kuria, // Būtie, baudi, / Išbudins mūs galias taurias“; MŽAL 50). Tikrasis pasaulis egzistuoja toli, anapus, jo trokštama ir ieškoma. Rinkinių pavadinimai *Tolimos dainos*, *Anapus gaiso* gerai atspindi šitą tolių bei anapusbės idealizavimą, o viena iš garsių Juškaičio eilučių taip pat kalba apie anapusbės ilgesį: „Daiktuos nėra / To, ką gieda ilgesys“ (MŽAL 50). Ilgesys –

28 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 550.

viena iš aukštųjų būsenų, siejama su dvasingumu („ir ilgesį turi liūdni rudeniai / Laukai lyg dvasią“; MŽAL 43), dieviškumu („Mūs ilgesys – / Kaip dievas“; MŽAL 50), su tauriaja aukso spalva (MŽAL 28), jis palydimas epitetais „didysis“ (MŽAL 30), „gražus“ (19) ir kitaip ženklinamas kaip išskirtinė jausena.

Anot Gedos, „Tragiškas pasaulio jautimas, rimtis J. Juškaičiui niekur neleidžia nuslysti paviršiumi, atmesti, ‚atsižegnoti‘, pereiti į farsą, groteską, absurdą. Pasaulis yra problema, kurią turime spręsti kuo rimčiausiai, – tokia galėtų būti poeto etinės pozicijos formuluotė“²⁹. Juškaičio poezijoje viskas sureikšmintas ir pakylėta, ieškoma simbolių ir metaforų, kurios leistų užmegzti ryšį su amžinybe. Gal tik istoriniuose eilėraščiuose pasirodo bauginanti tylą: „Ir tas šuns diskantatas – tartum dialogas // Bepراسmybės tema. [...] Užmuštų veiduos baugia tylą numėlo“ (MŽAL 81), o „Tiesa, prasmė ir išmintis / Kalena visos trys dantis“ (MŽAL 80). Tačiau labiau nei tokios patirtys eilėraštyje eksponuojama pastanga kurti prasmę. Tai liudytų ir gana netikėtas Juškaičio prisipažinimas: „Aš rašau ne iš prasmės, bet iš beprasmybės, tamsybėse šaukdamasis šviesos su didžiausiomis abejonėmis, kaip patikrinti, kad tai tikrai šviesa, ir kas būtų, jeigu savo sukrėtimais nesustiprinčiau tikėjimo į Dievą.“³⁰

Eilėraštyje „Boschas“ (dailininkas, kuriam Geda dedikavo savo „Ledyną baltą kaukaspenį“) sakoma: „Aš bijau savęs / Lyg nuodėmes puotaut many suves“ (MŽAL 61). Juškaičio poetinis tekstas tarsi projektuoja idealų pasaulį, kuriame taip pat vyksta kova tarp priešingų pradų, „Kol didžiam ginče jų gema / Tau tiesa, sūri kaip kraujas“ (MŽAL 102), o realiame pasaulyje, anot 1986 m. rašytos autobiografijos, „laimi blogis“³¹. Geda bando prisiliesti prie šurpiausių, tamsiausių, pasąmoninių, nesuvaldomų žmogaus klodų, o Juškaitis stengiasi juos pridengti. „Medžiai – angelai žali – jus glaus, / Kol biaurumą žemės tik užsnigs“ (MŽAL 52), – rašoma Juškaičio eilėraštyje „Breigelis“; pavadintame kito tiek šiems poetams, tiek ir visam lietuvių poezijos modernėjimui svarbaus nyderlandų dailininko vardu.

Tačiau „pridengdamas“ Juškaitis, kaip ir Vaičiūnaitė, nekuria tradicinio, „gražaus“, nudailinto vaizdo. Tai yra pastebėjęs ir Nastopka:

29 Sigitas Geda, *op. cit.*, p. 169.

30 Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 284.

31 Jonas Juškaitis, *Ibid.*, p. 35. Panašiai yra rašęs ir kitur: „Pasaulis tebėra viena kitą ryjančių gyvačių kamuolys. Pro pasaulio triukšmo plyšius kartais pasigirsta tylą, kurioje ir aš kai ką girdžiu.“ (*Ibid.*, p. 143).

autorius atkakliai tikslina žodį, sodrina prasmę. Negailestingai naikinamos poetinės bendrybės ir gražumynai („debesų žydrų“ – „žeburų“, „taurus sudabro piene“ – „apleisto kapo piene“, „tuštuma stovės lyg nuodėmė“ – „už kraują akyse tamsesnė nuodėmė“).³²

Aštresnis, gyvesnis vaizdas, „pašiaušta“, trūkčiojanti sintaksė (be kurios, anot Gedos, „poetas liktų plokščias, vienplanis, graudus ir sentimentalus romantikas“³³) leidžia numanyti įtampą tarp idealiojo ir realiojo arba destruktvyvaus poliaus. Palyginti su Geda, Juškaitis yra harmoningesnis, vientisesnis, nors drauge kiekviename eilėraštyje nerimas, baimės nuojauta pulsuoja kažkur giliai, panašiai kaip Putino poezijoje, kurioje bandoma ištrūkti iš chaoso, ieškoma ir siekiama šviesos prado: „Iš juodo chaoso gaivalingų gelmių / Suspindo protinga būtis.“³⁴ Beje, tokį sunkiai įvardijamą vidinį nerimą Juškaitis pajunta ir Nėries eilėraščiuose: „Nėries ‚Poezijos‘ dvitomį skaičium jam pasirodžius, net mažiausi antro tomo eilėraštkukai man buvo pilni kažkokių sunkiai nusakomų neramumų.“³⁵

Vis dėlto religija Juškaicio poezijoje yra organiška patirties dalis, eilėraščiuose susipinanti su gamtos, meno refleksija. Pirmasis rinkinio *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* skyrius „Natiurmortas su namų dvasia“ atkartoja metų laikų, kartu ir religinio gyvenimo ciklą. Skyrius prasideda pavasariška energija, gamtos prisikėlimu, drauge ir džiaugsmingu Velykų „Aleliuja!“ (MŽAL 8), vėliau pereina į vasaros ramybę (MŽAL 12, 13, 14, 16, 19, 21), esama akivaizdesnių užuominų ar tolimesnių sąskambių su Žolinėmis. Eilėraštyje „Vasaros kaitros“ šventinamos aplink koplytstulpį apsuktos žolės, o lelija – tradicinis Mergelės Marijos simbolis – pabrėžtinai antropomorfinis: „po koplytstulpiu, / Apsuktu žole, kaip liepsnos liežuviu, / Laukų lelija violetiniais plaukais“ (MŽAL 16). Kiti „vasaros“ eilėraščiai taip pat pilni gėlių kvapų (eil. „Miegas“, „Žolės peržydėjimas“). Rudens eilėraščius persmelkia tuštumos, nykimo, gyvenimo laikinumo apmąstymai, Vėlinių atmosfera („Varstė aukso strėlėmis vėl gyvas / Vėlinių vėles“, MŽAL 27). „Žiemos“ eilėraščių vaizdus gali paaiškinti religinis kontekstas: žiemos mieste sklinda šieno kvapas, bažnyčios, pilnos dvasios (MŽAL 30). Skyrių užbaigia ciklas „Sniegynų madrigalai“ su užuominomis į Kristaus gimimo laiką: „šviesu nuo sniego / Sakramento užmigusiems žemėj žmonėms“ (MŽAL 32).

32 Kęstutis Nastopka, *op. cit.*, p. 75.

33 Sigitas Geda, „Tolimų dainų prasmės“, *Pergalė*, 1982, Nr. 4, p. 169.

34 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1990, p. 92.

35 Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 72.

Juškaičio poezija remiasi į krikščionišką tradiciją (jo mėgstamas eilėraščio palyginimas su katedra, ko gero, turi ir etinį bei religinį pamatą). Sujungdamas klasikinę, krikščionišką pasaulėjautą su moderniojo meno principais poetas kuria originalią, savitą kalbėseną. Juškaičio katalikiškumas galėjo būti socrealistiniam kanonui dar svetimesnis nei avangardo poetų mistiškumas, religinis sinkretizmas, „pagoniškas avangardizmas“. Sunku spręsti, kiek tai buvo svarbu cenzūrai. Gedos eilės buvo nemažiau cenzūruojamos ir kritikuojamos, galbūt galima kalbėti tik apie bendrą didesnę valdžios toleranciją liaudies kultūrai, pagonybei negu krikščionybei³⁶. Dėl katalikiškumo bent jau pats Juškaitis save aiškiai skyrė ir nuo avangardistų, ir nuo liberalaus sparno intelektualų:

Jaukiausiai jausdavasi su savo karta. Kadaisė kritikai sugaudė Vytautą Bložę, Sigitą Gedą, Marcelijų Martinaitį, Vladą Šimkų, Juditą Vaičiūnaitę, Tomą Venclovą, mane, pagriebė dar Albiną Žukauską ir suvarė į krūvą. Ant ko? Man rodos, ne vienas iš čia paminėtų žiūrėdavo šnairas vien dėl to, kad esu katalikas.³⁷

Krikščioniškos simbolikos, vaizdinių, švenčių, Biblijos parafrazių galima rasti vos ne kiekviename eilėraštyje. Apskritai visą Juškaičio poeziją, kaip ne vieno kritiko pastebėta, persmelkia apvalanti, išgananti kančia. Pasaulio kaip kančios, kaip nuolatinės pastangos apsivalyti („Tik stebėkis! Tavo skausmas dirba, / Sielą ruošdamas kaip dirvą / Jo ugnims nukrėst lyg rasai“, MŽAL 101), įveikti blogį suvokimas gal labiausiai atspindi krikščionybės kaip kenčiančio Dievo religijos dvasią. Čia nekyla abejonių dėl „tikrų“ vertybių pastovumo, o poezija, anot Juškaičio, yra tik „ledkalnio viršūnė, kyšanti iš mano buvimo, kai gyvenu tiesos, gėrio ir grožio ieškodamas“³⁸. Savo gyvenimą poetas suvokia taip pat kaip kančios kelią:

36 Anot Arūno Streikaus, pažymint Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejų ypač išryškėjo anti-krikščioniškos valdžios nuotaikos ir tam tikras palankumas pagonybei. „Bažnyčios priešiskumą tautiniams interesams stengiasi pagrįsti ir kovų su kryžiuočiais priminimu. Ši tema sovietų režimo buvo eksploatuojama jau seniai, tačiau jubiliejiniu laikotarpiu jai skirtas padidintas dėmesys. [...] Ypač stengiasi parodyti, kad krikščionybė Lietuvoje sugriovė aukšto lygio senąją lietuvių kultūrą. Įrodinėti pagoniškosios kultūros pranašumą prieš krikščioniškąją ėmėsi ir žymiausi sovietinės Lietuvos ateistai.“ Plačiau žr. Arūnas Streikus, „Kaip KGB žlugdė Lietuvos krikšto jubiliejaus minėjimą“, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/69674>

37 Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 73.

38 *Ibid.*, p. 98.

Mano karta buvo nelaimingiausia. Nei pasitraukę į Vakarų, nei dešimtmečiams išvežti ar pasodinti, nei sovietmečiu gimę neišgyveno mūsų patirčių. Išauklėti religine ir patriotine dvasia, girdėję visus ultimatumus, bėgioję po karus, okupacijas, partizanų kovas tik savo žemėje, matę žmonių išvežimus nuo 1941 m. ir išbuožinimus, suvokėme viso šito tikslą per suvarymą į kolūkius ir vienkiemių sunaikinimą tokiu greičiu, koku dabar tie dirbtiniai dariniai išnaikinami. Sumaištis, nesibaigianti kančių sumaištis.³⁹

Juškaitis eilėraštyje sunku atskirti, kur prasideda, kur baigiasi, kur pereina vienas į kitą religinės vizijos, gamtos kontempliacija, muzikos, dailės intertekstas. Niekas nepasirodo atkirai, eilėraštyje yra organiškai įvairiausių patirčių lydinys, virstantis simboliu, meniniu apibendrinimu ir išvengiantis tiesiogiskumo, teziškumo, dažnai būdingo religioškai angažuotiems autoriams. „Paganinio motyvas“ prasideda ketureiliu:

Dievo saule auksaveide,
Tu teki ar nusileidi
Kaip dienoj, kaip dienoj
Mano psalmėj kiekvienoj. (MŽAL 102)

Religijos, gamtos, muzikos patirtys ritmiškose, fonetiškai darniose eilutėse pasirodo kaip nedaloma žvilgsnio perspektyva, kurioje jie natūraliai susilieja, pasaulis tiesiog matomas kaip spindintis ir aidintis („Man pasaulis aidi, giedu aš liūdnoškai“, MŽAL 108), ir jam atsiliepiama eilėmis. Religinio meno formomis (architektūra, muzika) pasireiškia siela („Tu katedra, sielos drabuži tu iš akmens!“; MŽAL 32) ir formuoja peizažo suvokimą („Nuo šios rimties mase akmenine / tai šoka žemė katedrų mene“, MŽAL 13).

Intertekstualumas, intermedialumas, meno ir tikrovės ribų sąlygiškumas yra svarbios Juškaitis poetikos ypatybės, siejančios jį su moderniuoju menu. Jau pirmame rinkinyje *Ir aušros, ir žaros* juntamas aistiškas tikrovės ir meno pasaulio pynimas, realybės ribų plėtimas: „Ir žmonės žydės. Lyg po meną / Jie vaikščios.“⁴⁰ Skaityta proza įsiterpia tarp pempų klyksmo ir pilnaties šviesos

³⁹ *Ibid.*, p. 11.

⁴⁰ Jonas Juškaitis, *Ir aušros, ir žaros*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 6, toliau cituojant iš šio rinkinio skliaustuose nurodoma santrumpa IAIŽ ir puslapis.

sustiprindama nakties pajautimą: „Per tamsą ėjo pempių klyksmas. Proza, / Kažkur skaityta, švietė pilnatis. Suvartė vėjas medžių tylią pozą. / Ir buvo keista visa, kas naktis“ (IAIŽ 11). Meno patirtis, lygiai kaip ir religinė, čia neatsiejama nuo aplinkos, viena kitą papildo arba atliepia.

Svarbus ne tiek gausus menininkų citavimas, jų vardų minėjimas, bet pats principas, sąmoningas suvokimas ir rodymas, kad eilėraštis yra konstrukcija, „darymas“ („Žvaigždėmis jos kaip žodžiais žaidžiu“, MŽAL 20; „Alėjoj sniegenos [...] Ir šakos – lyg pieštuko piešinys“, MŽAL 30). Vis dėlto tai nesukelia tikrovės dirbtinumo įspūdžio – ši poezija paradoksaliai daug kalba apie skausmą, kančią, kovą tarp gėrio ir blogio, ir tai jokiū būdu nėra vien tik estetiškas žaidimas. Eilėraščio muzikalumas, raudų, giesmių, psalmių intonacijos veikia žymi pastangą šiomis formomis užmegzti dialogą su anapusybe („Giedu aš į dangų – su žeme šnekuos“, MŽAL 108); gamta ir menas neatsiejamas nuo religinių bei egzistencinių ieškojimų: mėlyna žibutė apšviečia likimą, o mene kasamasi sau kapą (MŽAL 63). Juškaičio poezija yra skaudžiai likimiška („Poezija, tegu tavy pravirksta viltys tartum tambūrinai“, MŽAL 109), rašoma savo likimu, tarsi paliekant piršto antspaudus ir kraujo parašą (eil. „Piršto antspaudas“, MŽAL 63). Gindamas nuo kaltinimų knyginės patirties pertekliumi Nastopka rašė: „J. Juškaičiui poezijos matas – ne knyginės, o gyvenimo vertybės.“⁴¹

Savotiška metaliteratūriškumo forma galima laikyti ir Juškaičio eilėraščių sintaksę, kurią daugelis kritikų nedvejodami išskiria kaip vieną iš originaliausių jo poetikos ypatybių. Sintaksės lygmuo savaip atkartoja Juškaičio poezijos plačias erdves, spalvų niuansus, skambėjimo ir tylos variacijas, harmoniją ir nerimą. Sakinys vinguriuoja, žaižaruoja, vietomis sukeisti žodžiai sukuria netikėtą skambesį. Apskritai Juškaičio kūryba labai koherentiška, simboliai, įvaizdžiai, spalvos, garsynas, sintaksė – viskas kelia organišką kalbos įspūdį. Ir pats poetas yra komentavęs sintaksės sintetiškumo svarbą, politinę ir egzistencinę jos motyvaciją:

O pasityčiojimui sintaksę dar pasukdavau, net pasityčioti iš sintaksės parašiau eilėraščių „Jeigu gyvas išliksiu“, nes man šlykščiausias atrodė sklandžiai sueiliuotas priešpaudos garbinimas. Mano sakiniai buvo panašūs į sukurius, kurie į gelmę nusineša skęstantį. Kaip gyvenime... Vaizduoti galima ne tik vaizdais, bet ir sakiniiais, pau-

41 Kęstutis Nastopka, „Žodžio prestižas“, *Literatūra ir menas*, 1973 03 10.

žėmis, visomis poetikos priemonėmis. Vaizduoti pačiu eilėraščiu, o ne eilėraštyje aprašinėjimais plepėti.⁴²

Sakinio palyginimas su verpetu liudija jo hermeneutinį pobūdį – koncentriniais ratais artėjama prie branduolio. Pavyzdžiui, keturių ketureilių eilėraštis „Mergaitė“ (MŽAL 54) yra vienas trūkinėjantis sakiny. Paskutinėje strofoje pasigirsta tolimesnė daina, tarsi tiltas tarp čia ir ten, tarp šios ir kitos šalies pučia vėjas, o pats sakiny nutrūksta daugtaškiu, tarsi priėjęs ribą, kur baigiasi kalbos galios. „Kas eilėraštyje kalba, yra panerta į didelę tylą“⁴³, – rašo Juškaitis straipsnyje fenomenologiniu pavadinimu „Apie vaizdą“. Apskritai sūkurys, sukimasis, vyniojimasis yra gana dažnas jo poezijos motyvas („Liepsna į kamuolius dabar / Misteriškai susivynios“, MŽAL 15; „tarp žiedlapių sukuriuotų rožė balta“, 33; „Paukščiams krintant iš savo sūkurių“, 97). Sūkurių metafora, kaip ir eilėraščio palyginimas su deimantu, kalba apie suspaustą, *icentrintą* eilėrašį. Sudėtingumas ne tik liudija poeto meistriškumą, kelia estetinį pasigėrėjimą, bet sykiu yra ir politinis iššūkis paprastumui, sovietiniam liaudiškumui.

Sintaksė pina kietą, neišardomą kalbos struktūrą, anot paties Juškaičio, „Pynimo menas pasislepia už prasmingos kalbos ir taip nuo tos poeto sielos būsenos sukimba, kaip iš sprogo susidaro deimantas, kiečiausias už viską“⁴⁴. Kad ir paini, bet griežtą vidinę tvarką turinti, sunkiai išardoma pynė liudija kalbos įvaldymo lygį. Pasak T. Venclovos, tokią poeziją skaityti sunku, bet verta: „Juškaitis – ko gero, vienintelis lietuvių poetas, kurį visada galima pažinti iš dviejų eilučių: jo neregėtai paini sintaksė. Jį visada reikia skaityti du kartus – pirmiausiai pereiti šį sintaksės minų lauką, paskui skaityti, kai žinai, kur veiksny, o kur tarinys. Tai sunku, bet įdomu. [...] Aš vertinu Juškaitį.“⁴⁵ Tačiau Juškaičio sudėtingumas, netgi muzikalumas dažnai ir kritikuotas:

Estetiniam komunikabilumui čia pavojų kelia paties žodžio, jo netikėto gramatinio ir semantinio derinimo, jo garsinių ir vaizdinių galimybių kultas. Šių poetų [Juškaičio ir Leonardo Gutausko – RK] kūryboje atbalsį rado bendrieji ekspresyvosios lyrikos broožai ir pagrindiniai trūkumai. [...] Garsiniai pasikartojimai (aliteracija, asonansas)

42 Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 133.

43 *Ibid.*, p. 65.

44 *Ibid.*

45 Tomas Venclova, *Manau, kad...*, Vilnius, Baltos lankos, 2000, p. 284.

yra reikšmingas poetinio stiliaus elementas, tačiau J. Juškaičio kūryboje jis yra kartais tarsi pats sau. Pasikartojimai čia ne visada yra pajungti turiniui, nuotakai sukurti [...] aliteracija kartais tik išorinis poetinės minties atributas.⁴⁶

Kritikos priekaištai Juškaičio poezijai buvo gana panašūs į išsakytus ir kitiems moderniesiems poetams (išskyrus Šimkų ir Martinaitį). Visiems priekaištauta dėl uždaramo, per didelio dėmesio formai, atitrūkimo nuo „aktualiosios tikrovės“: Juškaičio kūrybos recepcija ypač išryškina, kad to meto ideologinei kritikai apskritai neįtinka tiesiog gera poezija, nes ji savaime priešinasi fabriko tvarkai. Pagirdama Juškaitį už meistriškumą, kritika visada prikišdavo „dekadentizmą“ – vyraujančius vienatvės, liūdesio, ilgesio motyvus. Sigitas Renčys recenzijoje leidyklai rašė: „Poetinės leksikos aktyvas, neeilinis vaidmuo, beje, tenka tokiems įvaizdžiams kaip ašara [...], sapnas [...], kraujas [...], o taip pat žydėjimas, kančia, gailestis, graudulys, tylą, tylumą, angelas, dievas.“ Tačiau iš tiesų išvardyti dalykai mažai susiję su dekadentizmu, tai greičiau tradicinės, į vidinį, „slaptą“ dvasinį gyvenimą orientuotos lyrikos dominantės, kurios netiko sovietiniam kanonui arba turėjo būti adaptuotos⁴⁷. Tad galima sakyti, kad Juškaičio kūryba buvo kritikuojama ir nepriimtina už tai, kas sudaro lyrinės poezijos šerdį, už tai, kad jo lyrika yra... lyrika, ir tik paskui, kad moderni, avangardinė ar dekadentinė. Vitas Areška rašė apie „estetinį perteklių“, kuris „kaip migla užlieja prasmę“: „Viename iš geresnių eilėraščių, atkuriančių iš vaikystės dienų atsimenamą košmarišką okupacijos atmosferą, mes pirmiau pajuntame ‚stiliaus‘ įspūdį, ‚manierą‘, o ne prasmę.“⁴⁸ Čia prisimintina Paulio Ricouero mintis apie „reikšmės perteklių“, kuris nusako lyrinės poezi-

46 Vilius Gužauskas, *op. cit.*, p. 126–128.

47 Juozas Stepšys po šios Renčio recenzijos autoriui rašė nurodydamas tvarką, kanoną ir primindamas būtinybę prie jo prisitaikyti: „Elegiškas socialistinė poezijoje turi savo estetinį kodeksą (jį pabando įteisinti A. Baltakis ‚Strazdiškio elegijose‘), bet Tavo rinkinyje elegiškas kertasi su tais kriterijais, kurie – net ir atmetus ‚ortodoksinę‘ optimizmo sampratą – yra būtini kaip minimumas. [...] Jei gali, redaguok vieną kitą pusę (pagal mūsų pastabas); jei gali, perdirbk vieną kitą eilėraščio pabaigą. Pagalvok apie rinkinio sandarą: ‚Vienatvė‘ pradėti rinkinį tikrai netinka!“, „O gal Tu turi vieną kitą naują – šviesesnį, su kaimo darbu, su pozityviom socialinėm asociacijom – eilėraščių? Jų labai reikėtų atsverti Tavo elegiškom meditacijom, kontempliatyviom būsenom, kurios dominuoja.“, Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 124.

48 Vitas Areška, „Profesionalumas ir sielos sąmyšis“, *Literatūra ir menas*, 1973 03 10.

jos (Ricoueras pasitelkė Mallarmé pavyzdį) bei simbolio kaip tokio esmę, kuria daugiaprasmiškumo ir sykiu interpretacijos galimybę. Tiek reikšmės perteklius, tiek ir „estetinis perteklius“ žymi tą patį: tai, kas sukuria polisemantiškumą, neapibrėžtumą, neaiškumą, netikslumą, kuris neįsitenka fabriko rėmuose. Areškos sakiny sūponuoja mintį, esą „prasmė“ turėtų pasirodyti iš karto, veik be skaitytojo pastangų, lyg ji būtų galutinė ir nekintanti duotybė. Stilius, forma sovietiniame diskurse tėra antraeiliai dalykai, beveik kaip antstata marksinė teorijoje, be kurio taip pat galėtų būti bazė – eilėrašcio prasmė, apsiereiškiant tiesiogiai, be stiliaus ir be formos. Tokia Juškaičio poezijos recepcija (kitaip nei, pavyzdžiui, Gedos, kada pirmiausia kritikuotas akivaizdus avangardiškumas) bene aiškiausiai parodo, kad sovietiniame kanone apskritai sunkiai buvo įmanoma autentiška, individuali lyrika. Tai patvirtina Šilbajorio mintį apie lietuviškojo avangardo paradoksalumą sovietmečiu:

Naujo ir originalaus kūrinio *įspūdį*, tačiau, sudaro pastaruoju metu vis labiau paviršiu iškylanti savita vertybių sistema, būtent: ištikimybė savo išgyventai tiesai ir iš to išplaukiantis skirtingas požiūris į save kaip į sovietinės sistemos dalį, atpažįstamas iš to, kad pagrindinis dėmesys skiriamas žmogui, o ne tam, kaip žmogus gali ar privalo tarnauti valdančiai sistemai, ir įsijautimas į savosios tautos dvasioje išugdytą žmogiškumo normą.

Kitaip tariant, kas lietuvių poezijoje gali būti pergyvenama kaip progresyvus reiškinys, iš tiesų yra vertybės, nepriklausančios nuo laiko [t.y. klasikinės – RK], atrodančios net konservatyviomis sovietinės „progresyvios“ retorikos šviesoje. Tuo būdu „atsilikusi“ vertybių samprata tampa vis vien pirmaujančiu dalyku, „ieties smaigaliu“, besiskverbiančiu į vaizduotę ir į pasaulėjautą, net iki tiek, kad gali sukelti tam tikrą pasekmių ir politinei vieno ar kito skaitytojo laikysenai.⁴⁹

Šilbajoris avangardą apibūdina kaip opoziciją socrealizmui ir klasikinių vertybių tvirtinimą, asmenybės sąmoningumo ugdymą. Į klasiką linkusi modernioji poezija netiko fabriko tvarkai dėl orientacijos į praeitį, į kultūros tęstinumą, į autentiško balso ieškojimą. Kultūros sluoksni kūrė tam tikrą distanciją nuo aktualiosios tikrovės, aktualijų, dėl ko Juškaitis ir kiti poetai buvo kritikuoti.

49 Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 525.

Išvados

Jono Juškaičio užimta klasikines estetines ir bendražmogiškas etines vertybes ginanči pozicija turėjo reikšmingos įtakos lietuvių poezijos modernėjimui, jos sąmoningumo ir autonomiškumo stiprėjimui, veikė tiek visą literatūros procesą, tiek atskirus autorius. Jo kūryba tvirtino aukštojo modernizmo, akmeizmo, posimbolinės estetikos principus, kartu su T. Venclova, Vaičiūnaite, Šimkumi atstovavo klasikiniam modernizmui. Rinkdamasis lyriką kaip ypatingai intymų, nuo viešumos atsiribojantį, autonomišką dvasinę erdvę kuriantį, autentišką, individualų kalbėjimo ir buvimo pasaulyje būdą poetas programuoja konfliktą su socialistinio realizmo ir „tarybinio“ žmogaus gyvenimo pagrindais.

Juškaičio poezija ardė socrealizmo kanoną, privalomą tvarką keitė sava: meditacinė, filosofinė, religinė problemika, antimaterialistiška pasaulio samprata, krikščioniškas angažuotumas, kančios, nerimo, melancholijos, liūdesio dominantė, sudėtinga sintaksė, tylos, šviesos, idealiojo pasaulio ilgėjimasis, dvasios ir kūno įtampa, sąmoningo, blaivaus mąstymo ir religinės, mistinės patirties jungtis, griežta, architektūrinė eilėraščio forma ir lūžinėjanti sintaksė. Lyg ir turėdamas visus neoromantiko bruožus jis nebuvo populiarus ir lengvai suprantamas, jį labiau vertino kolegos rašytojai ir dalis kritikų, nors jo poezijai dėl niuansuoto meniškumo taip pat priekaištauta.

Juškaičio poezijos recepcija parodo, kad sovietmečiu lyrika buvo kritikuojama tiesiog dėl „estetinio pertekliaus“, dėl tradicinių lyrikos ypatybių (susimastymo, melancholijos, vienatvės, liūdesio), dėl kultūrinio įdirbio („knyginė patirtis“), dėmesio formai, poetinio žodžio grynumo ir savaimingumo (šis prieštaravo socrealistiniam tikslingumui ir funkcionalumui), tikrovės transformavimo ir kitų moderniosios estetikos bruožų. Todėl galima teigti, kad klasika besiremianti kūryba to meto kontekste atliko avangardo vaidmenį, kūrė vyraujančiai kultūros tvarkai alternatyvias programas.

Significance of Jonas Juškaitis' Lyrics for Poetry Modernization During the Soviet Period

Summary

The article argues that Jonas Juškaitis (b. 1933) had a significant position in the process of Lithuanian poetry modernization. He violated the socialist realism canon by creating meditative, philosophic and religious poetry, anti-materialistic world view, and Christian engagement; by maintaining principles of high modernism, akmeism, and post-symbolic esthetics. The official literary criticism disapproved of Juškaitis' "aesthetic overabundance", traditional lyric features (reverie, solitude, sorrow), and transformation of realistic forms. Though Juškaitis defended the classical aesthetic and ethical values, such an attitude functioned as an avant-garde position in the Soviet period and created alternatives that challenged the dominant cultural order of that time.

Keywords: poetry modernization, poetry reception, Lithuanian lyrics, Soviet literature, Jonas Juškaitis.
